

Markó Béla

A KÖLTÉSNET RENDELTETÉSSZERŰ HASZNÁLATÁRÓL

Markó Béla

A KÖLTÉSNET
RENDELTETÉSSZERŰ
HASZNÁLATÁRÓL

Esszék

Bookart, 2019

ISBN 978-606-8994-12-3

EGY SZEMÖLDÖK TEHERBÍRÁSA

© Markó Béla, 2019

© Bookart, 2019

MAGYAR MARKETING

A modern Balassi

Akárcsak általában az irodalom, kétségtelenül változott a költészet is az évszázadok folyamán. Nem tudom, volt-e kezdete, és azt sem hiszem, hogy vége lesz egyszer, de mégsem merem állítani, hogy nyelvi eszközeiben, kifejezésmódjában nem finomult, nem lett bonyolultabb. Vagyis: fejlődött? Igen, olyan értelemben, hogy amit József Attila írt, abban már természetes könnyedséggel benne van Ady Endre küzdelme egy-egy új szókapcsolat elfogadtatásáért, és a maga idejében Ady Endre is magától értetődően építette be verseibe Vajda János vagy Petőfi Sándor leleményeit. Éppen ezért van kronológiája az irodalomnak, tehát van irodalomtörténet, és ostobaság lenne tagadni, hogy a mai vers a tegnapi vagy tegnapelőtti szó- és szintagma-téglákból is épül. De még nagyobb hiba lenne ebből a folytonosságból akarva-akaratlanul azt a következtetést levonni, hogy Ady Endre nagyobb, mint mondjuk, Petőfi Sándor, esetleg Csokonai Vitéz Mihály jobb, mint például Balassi Bálint. És nem is ez az állandóan kísértő hasonlítás vagy ranglétra-gyártás a lényeg, hanem sokkal fontosabb, hogy ami a költészet okát és célját, vers és költő viszonyát, az ezzel kapcsolatos kételyeket illeti, többet tudunk ma, persze, de dilemmáink nem változtak. Nem is változhattak, hiszen minden látszat ellenére – hogy netán más lett volna a vers funkciója Balassi Bálint korában, mint ma – a költészet ugyanaz: a nyelv és a világ sajátos értelmezése. Afféle hapax legomenon, vagyis első előfordulás, előzménytelen szó-, képzet- vagy gondolattársítás.

Olvasom immár sokadszor magyar nyelvű költészetünk egyik legrégebbi remekművét, az *Egy katonaéneket*, és újfent rá kell jönnöm, hogy ez a több mint négyszáz esztendőes vers ugyanazokat a dilemmákat ébreszti fel értelmezőjében, mint mai poézisunk. A különbség talán csak annyi, hogy az egykori poéta nem keresett magyarázatokat az ellentmondásokra, hanem természetesnek tekintette azokat, illetve semmiképpen sem keverte össze az esztétikát és a morált, ami viszont Petőfi Sándor óta nagy bűne vagy erénye a mi kultúránknak. Mármost a morális szempontok érvényesítése a műértelemzésben. Igaz, van egy nagy kivétel, éppen Petőfi kortársa és barátja, Arany János, aki egészen pontosan megfogalmazta a mindenkori alkotó ember ars poeticáját. Kissé ironikusan, kissé parodisztikusan, kissé távolságtartóan ugyan, de mégis leírja azt, hogy: „Költő hazudj, de rajt’ ne fogjanak” (*Vojtina ars poétikája*). Persze, ez a közismert idézet mellbever minket, vagy talán tréfának gondoljuk, amíg nem olvassuk hozzá a költemény egészét, hogy láthassuk, igenis az igazságról van szó a művészetben is: „csak hogy nem ami rész szerint igaz, – / Olyan kell, mi egészben s mindig az”. Ennél többet tudtommal sem azelőtt, sem azután nem nagyon sikerült senkinek mondania a műalkotás leglényegéről. Mert hát hogyan is kellene értenünk Balassi Bálint végvári énekét, ha elfogadnánk, hogy akkor jó a vers (elbeszélés, festmény, szobor, film stb.), ha a valóság hű tükre minden egyes részletében. Voltak ilyen esztétikák nyilván, leghevesebben a „szocialista realizmus” próbálkozott a művészi és a mindennapi valóság „összetévesztésével”, de ezek a próbálkozások legjobb esetben is csak hősies kudarcokhoz vezettek.

Az *Egy katonaének*, ha jobban meggondoljuk, csupa „hazugság”, talán az első, természetleíró strofát kivéve: „Vitézek! mi lehet / Ez széles föld felett / Szebb dolog az

végeknél? / Holott kikeletkor / Az sok szép madár szól, / Kivel ember ugyan él; / Mező jó illatot, / Az ég szép harmatot / Ád, ki kedves mindennél”. A következő versszakok hatalmas leleménye, hogy a költő – mint egy zseniális marketing-szakember, ahogy ma mondanánk – el tudja adni az eladhatatlant, és széppé teszi a szörnyűt. Mindezt úgy éri el, hogy formába önti a formátlant vagy formázatlant, és kívánatosnak mutatja azt, ami morális indítékaitól megfosztva rettenetes: „Ellenség hírére / Vitézeknek szüve / Gyakorta ott felbuzdul; / Sőt azon kívül is, / Csak jó kedvéből is / Vitéz próbálni indul; / Holott sebesedik, / Öl, fog, vitézkedik, / Homlokán vér lecsordul”. Igen, a részletek hazugsága egy végső igazsággá állhat össze Arany János szerint, és Balassi Bálint már évszázadokkal azelőtt ezt teszi, mint egyébként korának német, francia, angol vagy olasz költői is, a *szép halál* vagy jobb esetben *szép sebesülés* oxymoronját feloldja, és ily módon, ami morális vagy etikus, egyszerre esztétikussá is válik: „Az jó hírért, névért / S az szép tisztességért / Ők mindent hátra hadnak; / Emberségről példát / Vitézségről formát / Mindeneknek ők adnak”. A filmszerű vágások, a zaklatott ritmus, a rövid vagy hosszú szavak gyorsító-lassító effektusának virtuóz használata teszi remekművé ezt a „reklámverset”, mert nyugodtan nevezhetjük így: a halálos veszély vállalását reklámozza, és ehhez nem az – egyébként szükségszerű – áldozatvállalásról szónokol, hanem a szó szoros értelmében zenévé teszi azt, aminek a valóságban nincsen sem ritmusa, sem dallama, vagyis a halált: „Az éles szablákban / Örvendeznek méltán, / Mert ők fejeket szednek; / Viadalheleken / Véressen, sebekben / Halva sokan feküsznek; / Sok vad s madár gyomra / Gyakran koporsója / Vitézül holt testeknek”. A vers igazsága nem azonos a körülöttünk levő valósággal, de ha esztétikailag

érvényes, végül morálisan is érvényessé válik. Valóság-gá lesz tulajdonképpen, de ez a valóság bennünk van, nem rajtunk kívül. Ezért nem érdemes azt keresni egy versben, hogy mennyire hitelesen adja vissza a költő azt, amiről és akiről beszél, beleértve költészetének legfőbb szereplőjét, önmagát. Miközben természetesen meggyőződés, eltérően a műalkotás referenciális jellegét tagadó esztétáktól, például a New Criticism – vagyis az egykor új, ma már régi kritikai iskola – művelőitől, hogy a körülmények ismerete sokat hozzáad a vershez. Mondjuk, Balassi Bálint korából a végvárak történelmi fontosságát ismerni kell ahhoz, hogy a *Egy katonaének* marketingjének jelentőségét megértsük.

Hajlamosak vagyunk a modern költészet nagy kérdésének tekinteni azt is, hogy milyen mértékben szabad az úgynevezett költői ént és a versíró ember valódi énjét szétválasztani vagy egybemosni. Az az igazság, hogy egyáltalán nem mai probléma ez, de csak a mostani kor kritikusanak vagy irodalomtörténészének okoz fejtörést ez a kettősség, és újra meg újra csalódnunk kell, amikor kiderül, hogy a versekből megismert ember különbözik a valóditól. Ismerjük Arany esztétikáját (és az ezzel egybehangzó József Attila-i felszólítást is *A Thomas Mann üdvözléséből*: „az igazat mondd, ne csak a valódit”), és tudjuk azt is, hogy tulajdonképpen a költői vízió és a valóság drámai egybeesése vitte a bármiféle katonai szolgálatra alkalmatlan Petőfit Fehéregyházáig, mégis meglepődünk, valahányszor látnunk kell a különbségeket. Például amikor a verseiben kérlelhetetlen Szilágyi Domokosról megtudjuk, hogy élete bűnös megalkuvásban – és valószínűleg az emiatti lelkifurdalásban – telt el. Morálisan tökéletesen igazunk van, ha csalódnunk ilyenkor (és Szilágyi Domokosban, az emberben tényleg csalódnunk kellett), de minden ilyen csalódásnak arra is rá kell

ébresztenie minket, a vers többek közt arra is való – ha egyáltalán való valamire –, hogy ne csak azt mutassa meg, milyen emberek vagyunk, hanem azt is: milyennek kellene lennünk. Meglehet, a versbéli szenvedés sem a valódi fájdalom tükre, hanem arról szól, hogyan kellene szenvednünk, ha vétkeztünk. Végül is nem muszáj feltétlenül feloldanunk ezeket a dilemmákat, hanem meg kell értenünk, hogy a költészet inkább a kérdések és kétélyek műfaja, nem a bizonyosságoké, és utólag az olvasó tiszte megadni a válaszokat.

De ott és akkor, amikor olvassuk, ha maradandó költésze-tről van szó, a költővel együtt egy másik világba lépünk be, amely „rész szerint” nem igaz, „egészben” viszont igen. Van-e nagyszerűbb, pontosabb, finomabb, a szerelmes reményt és szorongást jobban kifejező stróféja a magyar lírának, mint amit annak idején Balassi írt: „Juliámra / hogy találék, / Örömben így köszénék, / Térdet, fej-et neki hajték, / Kin ő csak elmosolodék” (*Hogy Juliára találá, így köszöne neki*)? Változtat-e olvasatunkon, ha tudjuk, hogy a szerelemben valószínűleg néha gyön-gédségre is képes, de többnyire erőszakos, nemcsak a mai, hanem az akkori mérce szerint is sokszor immo-rális költő nagyjából ugyanakkor, amikor ezt a verset szerzette, 1588-ban egyik barátjának ezt írta levélben: „Ha az Isten karácsonyig éltet, azt gondolom, hogy *nagy úr leszek*, ha egyébképpen nem is, *farkam után*.” Igaz, a dőlt betűs részeket egyfajta titkosírással írta, de mégsem a naplójának, hanem Kapy Sándornak szánta, elolvasás-
ra. A levél egyébként ugyanarra a nőre utal, mint a Jú-lia-vers, Losonczy Annára. (Balassi terve nem sikerült, a megözvegyült Losonczy Anna máshoz ment feleségül.) Mit kezdünk ezekkel az ellentmondásokkal? Egyáltalán kell-e kezdenünk velük valamit? Vagy pedig fogadjuk el, hogy a költészet sem „részek szerint”, sem „egészben” nem

a valóságról szól? Holott arról szól, ezt már tisztáztuk, csak nem éppen úgy, ahogy gondolnánk. Ezért szerettem, szeretem ma is úgy olvasni a magyar lírát, mint egy alternatív történelemkönyvet, egymást igenlő vagy tagadó belső történések láncolatát, amelyből az esztétikai élményen innen és túl az is kiviláglik, hogy kik voltak az eleink, és – ami fontosabb – kik lehetnénk mi mindannyian.

(2019)

ÚJABB MAROSVÁSÁRHELYI GONDOLATOK

Csokonai Vitéz Mihály és a geopolitika

Kétszáz esztendővel a Bastille lerombolása után, 1989-ben fogalmazta meg elhíresült jóslatát Francis Fukuyama arról, hogy a történelem – tulajdonképpen a történelmi fejlődés – hamarosan véget ér (*A történelem vége és az utolsó ember*). A nagy visszhangot kiváltó elmélet szerzője azt hirdeti euforikusan, hogy az emberiség egy hosszú, fáradtságos út végéhez közeledik: „A történelem végén a liberális demokráciának már nincsenek komoly versenytársai.” Ugyanebben az időben Európa keleti részén sorra omlottak össze, bársonyos vagy véres forradalmakban, a totalitárius rendszerek, és igazán jó okunk volt hinni, hogy Fukuyama ráhibázott. Legfeljebb azért nem gondoltunk ilyesmit, mert akkor éppen mással voltunk elfoglalva, a diktatúrák romjainak eltakarításával. Aztán amire felocsúdtunk volna, mi Erdélyben máris azzal szembesültünk, hogy a kommunista ideológia elmúlik talán, de sajátos romániai kísérője, a nacionalizmus annál agresszívebben lángolt fel, tűzbe borítva 1990 márciusában Marosvásárhelyet. Bár végül is sikerült megelőzni Romániában a konfliktus továbbterjedését, rá néhány évre Jugoszláviában elszabadult a pokol, összecsaptak a különböző etnikai és vallási közösségek, mérhetetlen szenvedést okozva az egész Nyugat-Balkánon. Akkor már tényleg nem Fukuyamára figyeltünk mi sem, nem a francia 1789 analógiáját láttuk abban, ami körülöttünk történik, hanem esetleg a rákövetkező évek szünni nem akaró forradalmi terrorját idéztük fel történelmi olvasmányainkból. Illetve jött egy új elmélet, egy válasz

A történelem végére, ugyanis napvilágot látott közben Samuel P. Huntington könyve 1996-ban: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, amely a szerzőnek egy 1993-as cikkét bontja ki részletesen. (Egyébként Fukuyama is, Huntington is viszonylag hamar megjelent magyarul az Európa Kiadónál.) Romeltakarítás után volt időnk végiggondolni a lehetséges jövőt, Huntington teóriája élénkebb visszhangra lelt már köztünk, marosvásárhelyi magyarok között is, elkésérített ugyan, de sok rossz tapasztalattal a hátunk mögött, sajnos egyet kellett értenünk vele. Hiszen némi fájdalmas grandomániával végig úgy éreztük mi is, hogy egy képzeletbeli demarkációs zónában élünk, amely volt már frontvonal is, és ki tudja, lehet majd ismét. Árnyalatok nélkül: Marosvásárhely frontváros, mondták sokszor, mivel itt a magyar és román közösség majdnem egyforma nagyságú, és nem dőlt még el a jövő. Vagyis nem dőlt még el, melyik nyelv, melyik kultúra fog dominálni, és hát ezért van ez a hidegháborús helyzet, ez az állandó szembefeszülés. Ismétlem, sarkítás ez, de csak annyira, amennyire Fukuyama vagy Huntington elmélete is az. Elragadó elmejáték, ha éppen olvassuk, de nekem nem sikerült utólag igazat adnom egyiküknek sem. Bár mostanában azért sokszor eszembe jut Huntington, aki mégiscsak mondott egy nagyon lényeges dolgot: hogy a kulturális és vallási különbségek bizony fontosabbak lehetnek, mint a gazdaságiak. De ha már valakinek igazat kell adnom civilizációk, kultúrák, nyelvek marosvásárhelyi ütközésével – találkozásával! – kapcsolatosan, akkor mégis Csokonai Vitéz Mihálynál maradok, a *Marosvásárhelyi gondolatok*nál, egyik legfontosabb társadalombölcseleti költeményénél, amely teljes mértékben tükrözi a felvilágosodás ideológiáját. Ennek is nagyjából kétszáz esztendeje, illetve valamivel több, hiszen mindenképpen 1801 előtt íródott, de máig

tisztázatlan, hogy vajon 1794, esetleg 1798 a vers születésének éve. Miért nem mindegy ez ennyi idő után, illetve miért több egyszerű filológiai feladványnál a dátum többé-kevésbé pontos megállapítása? Legalább annyira nem mindegy ez, mint amennyire az sem, hogy 1989-ben egyetérthettünk Fukuyamával, de néhány év múlva már Huntingtonra bólintottunk rá kiábrándultan. Lehet, hogy elhamarkodott volt az egyetértés is, a kiábrándulás is, de így éltünk az elmúlt huszonöt évben, eufória és depresszió közt vergődve. Így élt talán Csokonai Vitéz Mihály is annak idején, látszólag személyes, de valójában társadalmi okokból. Ezért kell legalább olyan közel éreznünk magunkhoz ezt a harminckét évesen, 1805-ben meghalt zseniális poétát, mint a szintén harminckét évet élt József Attilát, vagy talán egyszer-másszor még közelebb. Például amikor a *Marosvásárhelyi gondolatok*ra rálapozunk a Csokonai-összesben. Bevallom, én egyre gyakrabban lapozgatom amúgy is ezt a köztudatban már-már éhenkórász garabonciásként rögzült poeta doctust, ezt a meghasonlott fiatalembert, aki egy idő után éppen olyan kilátástalanul hadakozott – kunyerált, ajánlkozott, néha hízelgett is – érvényesüléséért, mint utódai közül annyian ezen a mostoha magyar glóbuszon: „...az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon”. Olvasom, és tudni vélem, ha őt megértjük, sok mindent megértünk az utána következő két évszázadból.

Egyedülálló tehetségét már debreceni tanárai is méltányolták, és Kazinczy Ferenc is korán felfedezte. Úgy tűnhetett, hogy az európai felvilágosodás és a magyar nemzeti reform sodrásában az ő pályája is töretlenül halad majd eléfelé. Kamaszkorban számosan írnak szép szerelmes költeményeket, de ritka az a költő, aki érett társadalmi és nemzeti programversekkel jelentkezik egészen fiatalon. Márpedig az 1773-ban született Csokonai

a *Magyar! Hajnal hasad!* első változatát 1785 és 1790 között vetette papírra, *Az estve* első fogalmazványát ugyan ebben az időszakban, majd második, társadalomfilozófiai eszme-futtatással bővített változatát 1793-1796 között, tehát szintén nagyon fiatalon. *Az estvéhez* hasonlóan a *Konstancinápolyinak* is két változata van, ugyanezekre az időszakokra datálhatóan, és itt is ugyanez a gyors fejlődés figyelhető meg, kamaszként már bölcséleti igénnyel közelít témájához, ami aztán alig néhány évvel később társadalmi programmá bővül. Abban is kivételes volt Csokonai Vitéz Mihály, hogy első költői korszakát nem a kamaszkor szokásos melankóliája, hanem egyértelmű optimizmus jellemzi, egyébként teljes összhangban a felvilágosodás gondolkodóinak messianisztikus naivságával. Persze mindez nem zárja ki a maró gúnyt sem, amely szintén ott van a költő kezdeti műveiben, például a *Békaegérharcban*, de iróniáján is átsüt az önbizalom, a meggyőződés, hogy a világ változni fog. A francia forradalom tüze a magyar értelmiség szívét is felgyújtotta. Gondoljuk csak meg, 1791-ben valahol az Isten háta mögött, Marosvásárhelyen Aranka Györgyben megfogant egy Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság ötlete, ezt abban az évben az erdélyi országgyűlés törvénybe is foglalja, és a Társaság 1793-ban elkezdheti működését, ami korántsem szorítkozik a magyar nyelv kiművelésére, hanem valamiféle tudós Akadémia szerepét tölti be, foglalkozik általában a társadalomtudományokkal, de a természettudományokkal is, sőt a külföldet járó fiatalokat arra buzdítják, szerezzenek minél több tapasztalatot az ipari termelésben használt módszerekről. Ez volt az első tartós tudós intézmény nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is, tizenhárom éven át működött, tagja volt Kazinczy Ferenc és Csokonai Vitéz Mihály is. Azt hihetnénk, hogy ezek szerint Marosvásárhely a magyar

szellemi élet egyik központja volt már azelőtt, pedig de-hogy: kisváros valahol a peremvidéken. Vagy aminek ma is sokszor érezzük, romantikus ellágyulással: végvár. Mintha a meglepően érett ítéletű költő a *Marosvásárhelyi gondolatokban* arra figyelmeztetne, hogy Batsányi Jánossal szólva, „vigyázó szemünket” ne csak Párizsra vessük, figyeljünk Kelet felé is. Igaza van Cs. Szabó Lászlónak, aki a költeményről szóló ragyogó esszéjében így fogalmaz: „Megesik, hogy egy nagy eszme a legnagyobb valóságban, valósággal halálos ágyán hagyja ránk a tökéletes szózatát. Ez történt a magyar Felvilágosodással is. Rövid költői Summáját Csokonai írta meg 1794-ben, kevéssel az összeomlás előtt. *Marosvásárhelyi gondolatok* a címe.” (*Marosvásárhelyi gondolatok. Egy Csokonai-versről*, 1951)

Igen, az összeomlás! 1795-ben a Martinovics-féle összeesküvés leleplezése és a vezetők kivégzése nemcsak annak az öt embernek szegte a nyakát a szó szoros értelmében, nemcsak egy nagyreményű, de kétbalkezes konspirációnak vetett véget, hanem hosszú időre a magyar nemzeti kibontakozásnak is. Maga Kazinczy Ferenc, a mentor is majdnem hét esztendeig raboskodik. Egyes feltételezések szerint Csokonai Vitéz Mihály, aki akkor éppen Pesten tartózkodott, 1795. május 20-án végignézte Martinovics Ignác, Laczkovics János, Hajnóczy József, Sigray Jakab és Szentmarjay Ferenc lefejezését a Vérmezőn. Nem tudjuk biztosan, hogy így volt-e, és ha igen, hol is állhatott a minden bizonnyal népes közönségben, de valószínűleg látta bilincsbe verve Kazinczyt, akit másokkal együtt elrettentésül szintén kivittek a nyilvános ítéletvégrehajtásra, és a huszonkettedik életévét még be sem töltött debreceni fiatalember azt is megfigyelhette, ahogy Martinovics összeesett, amikor az első fej, a Sigrayé legurult, és a tudós teológus, fizikus, kémikus, császári ügynök és forradalmár, aki annak idején, hírül véve, hogy lelepleződtek,

gyorsan feladta magát és társait, utána már többnyire a földön fetrengett, és erővel kellett a vérpadhoz cipelni. Más kor, más neveltetés, más tapasztalat fájdalomról, vérről, halálról, ám mégis szörnyű élmény lehetett annak a fiúnak, aki „nyilvános tanító” volt már, de még diák is egyidejűleg Debrecenben. Lázadt, lázított még első indulatában egy ideig, aztán állítólag túlságosan liberális tanítási módszerei miatt, de könnyen meglehet, hogy a Kazinczyékkal való kapcsolata okán, egyszer s mindenkorra eltávolították a kollégiumból, még bizonyítványt sem kapott. Vége volt a magyar társadalmi megújulásnak, vége volt Csokonai optimizmusának is, tulajdonképpen derékba tört egész pályája. Milyen érdekes, ahogyan később átírja ifjúkori verseit. A *Magyar! Hajnal hasad!* első változata még így végződik: „Idvez légy, szép hajnal, ragyogtasd fáklyádat, / Víg egünkön mutasd mosolygó orcádat. / Jer! ímé nimfái már a víg Dunának / Elődbe koszorús fővel indulának.” Később, valószínűleg már a kilencvenes évek közepe táján a költő szokása szerint újra előveszi és folytatásul még hozzáír egy strófát a vershez, mintegy mentegetve addigi derűlátását: „Ezt minap egy magyar jámbor énekelte, / S ebben a huszadik századot képzelte. / Ne is félj, óh magyar! talán akkorára / Boldogabb nap jön fel reád valahára. / S aki mérget forral hazádnak ellene, / Megveri a magyar seregek Istene.” Végül pedig 1796-os keltezéssel a Diétai Magyar Múzsában jelenik meg a harmadik változat, amelyben érdekes módon nem bővíti, hanem rövidíti az előzőt, talán cenzurális okokból, talán mert szkepszise tovább fokozódik, csupán két sor marad a második változat utolsó hatsoros strófájából: „Ezt minap egy jámbor magyar énekelte; / S benne a huszadik századot képzelte.” Mi lettünk hát a címzettjei Csokonai Vitéz Mihály „nemzetpolitikai” vagy társadalomfilozófiai költeményeinek,

hiszen jócskán benne járva már a huszonegyedik században, még mindig huszadik századi értelmiséginek tudom magam. Sok oka van ennek, többek közt az is, hogy Csokonai Vitéz Mihály jóslatai máig nem teljesültek be, sajnos vagy hál’istennek, attól függően, hogy mire gondolunk. Ugyanis a *Marosvásárhelyi gondolatokban* a költő, aki tudtommal soha nem járt Marosvásárhelyen, a Nyelvmívelő Társaságnak címezve nyilvánvalóan egy általános nemzeti, sőt, ahogy manapság neveznék, geopolitikai víziót vázol fel. Diagnózisa meglehetősen mai, semmi sem új a nap alatt úgymond. Tulajdonképpen Huntington civilizációs törésvonalakról szóló elméletét vetíti előre: „Te vagy hát, óh Maros jámbor vára, / Hol összefut a jó s a gonosz határa: / Te vagy a pont, melynél a vadság eltűnik, / Te vagy, hol az ember érezni megszűnik, / Vigyázz! mert közel van a homálynak partja, / Elnyel, ha az észnek fénye meg nem tartja, / Akinek díszére építsél templomot. / És a vakság ellen hányj több-több ostromot. / Tele oly lelkekkel termékeny kebeled, / Kikben meg-megannyi, mentorid tisztel, / Kiket a nemzetnek és a két hazának / A biztató egek gyámolul adának.” Biztonság okáért lábjegyzetben is pontosítja, hogy kik is azok a „mentorok”: „A Királyi Tábla, a R. Catholicum és Reformatum Gymnasiumok, és a Magyar Tudós Társaság”. A költemény központi témája mindenképpen a művelt Nyugat és barbár Kelet ütközése, és önmagát a szerző „világ polgáraként” határozza meg, lábjegyzetben meg is magyarázza, hogy mit jelent ez: „Cosmopolita”. Pátosz, szenvedély, lelkesedés van a versben: „Mi is emelhet fel egy halandót jobban, / Mint ha az emberség tüzetől fellobban. / S úgy nézván a földet, mint azonég tanyát, / És a természetet, mint egy közös anyát, / Az emberiségnek sorsán gondolkodik, / S az egek tisztébe beléavatkozik?” A kutatók egy része 1797-1798

körül jelöli meg a költemény keletkezésének dátumát, abból kiindulva, hogy az 1801-ben megjelent mű valószínűleg akkor íródott, amikor Csokonait a Nyelvmívelő Társaság tagságra kérte fel, és ő székfoglalónak szánta a költeményt. Lehetséges, hogy végül is tényleg ebből a célból egészítette ki a verset a költő számos lábjegyzettel, de szerintem Toldy Ferencnek van igaza, aki 1794-es születésűnek tekinti a szöveget, és Cs. Szabó László is így elemzi egyébként. Nem hiszem ugyanis, hogy a Vérmező után maradt volna ekkora romantikus elszántság, ekkora bizalom Csokonai Vitéz Mihályban. Későbbi művei azt bizonyítják, hogy elfáradt, megtört, vergődött folyamatosan. Halála előtt majd a hajdani csodagyerek, meghűlve – székéren, mert úribb hintóra nincsen pénze – elmegy főúri támogatója feleségének temetésére, hogy megrendítő létfilozófiai költeményét felolvassa. Ilyesmikben keresett megélhetést. Végül pedig ebbe halt bele. De addig is újra meg újra átnézi régi szövegeit, mondhatni hozzáigazítja Fukuyamát Huntingtonhoz. Ugyanis valóban a civilizációk küzdelméről szólnak a *Marosvásárhelyi gondolatok*, de a vers fennköltége nem Huntington riasztó jóslatára, hanem Fukuyama örömmujjongására emlékeztet: előbb-utóbb vége a történelemnek, mert a változás egyirányú. Ahogy Cs. Szabó László mondja: „A *Marosvásárhelyi gondolatok* nemcsak Európának, hanem Csokonai költői világának is teljes körképe. A vers szerint nyugati magyar volt.” Igen, „cosmopolita” és magyar, ez a két fogalom akkor még nemhogy megfért egymással, de a költő szerint ez volt a kívánatos irány is. Igaz, mint minden nagy versben, ebben is benne van a lehetséges dráma: „Mondd meg nekem, komoly fuvallat, látád-é / Azt a Volga síkját, mely volt az Árpádé? / Vannak-e ott, kik még m o g o r u l szólnak? / Sóhajtol... elshansz... Értem: elmúltanak. / Elmúltak! bédültek abb’ a sírhalomba, / Melyhez közelítünk mi is

minden nyomba. – / Tán nem is! Ki tudja? egyszer megeshetik, / Hogy a Páris helyét gonddal keresgetik / Trója és Babilon jövő tudósai; / S fókákkal pezsegnek London tört tornyai? / Hátha még ez a vár, melyen andalgok most, / Vagy ledül, vagy őriz messze földi lakost, / Vagy nagy birodalom fényétől sugároz, / Vagy benne két-három medvefi kopároz?” De a „herderi” eshetőség felvillantása csupán hitelesíti, meggyőzőbbé teszi a „két haza”, Magyarország és Erdély jövőjébe, vagyis a művelt Nyugathoz való felzárkózásába vetett bizalmat: „Mégyünk, nagy nemzetek! íme Dáciának / Túlsó határin is már megindulának; / Törjük az akadályt, melytől nem mehetünk, / S mind az emberiség kertébe sietünk. / Vajha Moldovának is kies parlagjai, / Ameddig terjednek a Pontus habjai, / Magyar koronának oltalmába menne, / S a csángó magyar is polgártársunk lenne!!!” Csokonai Vitéz Mihály Marosvásárhely ürügyén – és okán – kifejtett „gondolatai” nyilván benne voltak a kor eszmerendszerében, és kétszáz esztendő múltán Samuel P. Huntington ugyanazt mondja el, komorabban: „Az elkövetkező időszakban a világ békéjét leginkább a civilizációk összecsapása fenyegeti, és a világháború veszélyével létrehozott nemzetközi rend háríthatja el.” Nekünk nyilván nem kellett volna ezt a teóriát váratlan újdonságként fogadnunk, hiszen a Csokonai-vers tanúsága szerint is évszázadok óta ebben a Kelet-Nyugat dilemmában élünk, legfeljebb a negatív vagy pozitív előjelek kerültek időnként egyik helyről a másikra, nézőponttól függően. Ennek ellenére érthető, hogy Erdély „tatárpuszta” voltának valamiféle igazolását láttuk *A civilizációk összecsapásában*: „Legalább ötszáz éve itt húzódik a határ. Északról indul, végigfut azon a területen, ami ma Finnországot Oroszországtól és Oroszországot a balti államoktól (Észtország, Lettország, Litvánia) elválasztja; átmegy Belorusszia nyugati területein,

Ukrajnán, elválasztva a görög katolikus nyugati részeket az ortodox keletiektől, áthalad Románia azon részén, ahol a katolikus magyar lakosságú Erdély helyezkedik el, végigmegy a hajdani Jugoszlávián, melyet azon a ponton vág ketté, ahol Szlovénia és Horvátország határolja a többi köztársaságot.” Hát igen, egyik szemünk sír, a másik nevet, ha arra gondolunk, hogy mennyi minden változott Csokonai Vitéz Mihály verse, illetve Aranka Györgyék 1806-ban megszűnt Nyelvmívelő Társasága óta, de egyelőre még nem „kopároznak” a medvék Maros várának helyén, még adott az esély, hogy a törésvonal nyugati oldalán maradjunk, vagy hogy ezt a törésvonalat megszüntessük, és összefogjunk a „Gyarló tudatlanság! Zablátlan indulat” ellen, ami a költő szerint minden bajunknak az oka. Ehhez viszont legalább annyira központként kellene tisztelnünk ezt az állítólagos határvidéket, ezt a „pontot”, „melynél a vadság eltűnik”, mint ahogy nyilvánvalóan Csokonai is ekként látja, amikor nagy lélegzetű költeményben siet a távoli kisvárosban létrejött tudományos társaság köszöntésére. Pedig akkor is ”két hazában” élt a nemzet, és hogyha egyikben nem, talán a másikban remélt egy pillanatig akár egzisztenciát is a debreceni borbélymester és seborvos fia, ami persze hiú remény volt végül is. Akkor hát: Fukuyama? Huntington? Talán mégis inkább: a fiatal Csokonai.

(2015)

EGY SZEMÖLDÖK TEHERBÍRÁSA

*Hervad már ligetünk, s díszei hullanak,
Tarlott bokrai közt sárga levél zörög.
Nincs rózsás labirinth, s balzsamos illatok
Közt nem lengedez a Zephyr.*

*Nincs már symphonia, s zöld lugasok között
Nem bűg gerlice, és a füzes ernyein
A csermely violás völgye nem illatoz,
S tükrét durva csalét fedí.*

*A hegy boltozatán néma homály borong.
Bíbor thyrusain nem mosolyog gerezd.
Itt nemrég az öröm víg dala harsogott:
S most minden szomorú s kiholt.*

*Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül,
S minden míve tűnő szárnya körül lebeg!
Minden csak jelenés; minden az ég alatt,
Mint a kis nefelejcs, enyész.*

*Lassanként koszorúm bimbaja elvirít,
Itt hágy szép tavaszom: még alig ízleli
Nektárját ajakam, még alig illetem
Egy-két zsenge virágait.*

*Itt hágy, s vissza se tér majd gyönyörű korom.
Nem hozhatja fel azt több kikelet soha!
Sem béhunyt szememet fel nem ígézheti
Lollim barna szemöldöke!*

(Berzsenyi Dániel: A közelítő tél)